

Fortidens kalejdoskop

– om definitionen af kontekster i runologien

Lisbeth M. Imer, museumsinspektør, ph.d., Nationalmuseet

Mange har nok prøvet at sidde hos optikeren og få efterset sit syn. Man får sådan et apparat stukket ned foran næsen med en masse forskellige glas. Optikeren klikker dem til og fra og spørger, om man ser bedre eller dårligere med eller uden, og han har forskellige tricks til, hvordan han kan forbedre synet ved at skrue op og ned for styrken eller dreje lidt på vinklen. Hvis man til sidst ikke er blevet helt skeløjet ved at prøve sig frem, kan man være heldig at gå fra optikeren med et perfekt syn. Set gennem briller, forstås.

På samme måde er det, når man forsker i fortiden. Man kommer længst med forståelsen, hvis man anskuer problemstillingerne fra forskellige vinkler og prøver at stille skarpt. Inden for runologien kan det være praktisk at anvende både filologiske og arkæologiske metoder, både når det gælder læsningen og tolkningen af runeindskrifter. Fortiden er jo den samme, hvad enten vi betragter den fra en arkæologisk eller en filologisk synsvinkel, og videnskaberne kan hjælpe hinanden med at komme tættere på forståelsen af fortiden.

Som uddannet arkæolog har jeg først og fremmest beskæftiget mig med kontekstuel runologi, hvor skrifthistorien – altså brugen af skrift i fortiden – har været i fokus. Kontekstuel runologi betragtes ofte som en arkæologisk disciplin, hvor forskerne arbejder med runeindskriftens ydre faktorer for at samle information om dateringen, proveniensen eller indskriftens funktion. Men kontekster skal efter min mening også bruges på forskellige niveauer i forbindelse med den indledende læsning og tolkning af indskrifterne.

Det er et gammelkendt faktum inden for runologien, at læsningen og tolkningen af en indskrift må adskilles i to arbejdsprocesser (f.eks. Jacobsen 1930:128; Düwel 2001:15f.; Williams 2010). Læsningen af en fragmenteret eller ikke sprogligt meningsgivende indskrift må gengives, som den faktisk ser ud; først derefter kan den endelige sproglige tolkning foretages. Den sproglige tolkning kan altså godt afvige fra læsningen, hvis f.eks. runeristeren ikke har gengivet det sproglige udsagn efter almindelige skrivnormer, eller hvis indskriften er meget fragmenteret.

Klaus Düwel beskriver arbejdet med en runeindskrift i inderskriftlige (på tysk ”innerschriftliche”) og yderskriftlige (på tysk ”ausserschriftliche”) kontekster, hvor den inderskriftlige kontekst har betydning for den indskriftens sproglige struktur, mens de yderskriftlige kontekster er vigtige for tolkningen af runeindskriften (Düwel 2001:16). Overordnet set er Düwels begreber gode at arbejde med, når man skelner mellem den sproglige og funktionelle tolkning. Man skal blot holde sig for øje, at den inderskriftlige kontekst – indskriftens sproglige struktur – er afhængig af en korrekt læsning. Kort sagt er selve læsningen af en indskrift grundlaget for alle videre arbejdsprocesser. Når man arbejder med læsningen og tolkningen af en indskrift, flyder de indre og ydre kontekster lidt sammen, og det kan være mere praktisk at definere konteksterne til den problematik, man står overfor: læsning eller tolkning.

Læsningens kontekster

Ved det første møde med en ny indskrift, er der en række faktorer – eller kontekster – der gør sig gældende for at kunne foretage så korrekt en læsning som muligt. Genstanden, som indskriften er placeret på, bør opfattes som en kontekst i sig selv. Her er det afgørende at undersøge indskriftens forhold til genstanden. Hvordan ser runerne ud; er det runer, eller er det ikke? Hvordan er genstanden udformet? Er genstanden ødelagt, så det er gået ud over indskriften? Er genstanden meget slidt? Nogle gange kan en genstand være så beskadiget, at indskriften først kan læses, når den bliver sammenlignet med andre indskrifter af samme type. I andre tilfælde er det sammenligningen med andre gen-

stande, som hjælper til at erkende en indskrift SOM en indskrift, hvis f.eks. runeristeren har været så uøvet, at indskriften er fuld af fejl og mangler. Lad os se på nogle eksempler.

Skjoldhåndtaget fra Illerup Ådal (Fig. 1) er et eksempel på, hvordan udformningen af en genstand er vigtig for læsningen. Indskriften ser ud til at være rimeligt ligetil, men **o**-runen ser ud til at være udført i halv højde, hvilket er ret usædvanligt. Derfor er det vigtigt at bemærke, at konstruktionen af håndtaget har forhindret runeristeren i at riste **o**-runen lige så pænt som de andre, fordi indskriften er ristet, efter at rosetten er placeret på håndtaget.

På armbrøstfiblen fra Gårdlösa i Skåne (Fig. 2) har almindelig slid påvirket læsningen af indskriften. Runerne er placeret på nåleskeden, som er meget slidt på den øverste del, fordi nålen har været lukket op og i mange gange. I mange år har der fremhersket en – efter min mening – forkert læsning af indskriften (Krause og Jankuhn 1966:35), som er blevet accepteret af mange forskere (f.eks. Moltke 1985:128; Stoklund 1995:324). Den sidste rune er blevet læst som en **R**-rune Υ , hvor venstre bistav er blevet glemt af runeristeren. Men da jeg undersøgte genstanden for nogle år siden, kunne jeg se, at den øverste del af nåleskeden var så slidt, at hele toppen på især den højre del af indskriften ved nålens spids

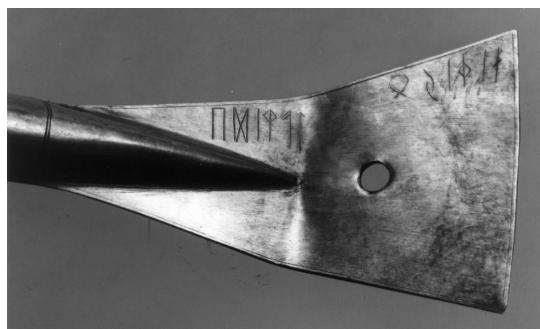

Fig. 1. Skjoldhåndtaget fra Illerup Ådal, hvor man kan se, at den sidste rune – **o**-runen – i ordet **nipijo** har været svær at riste rundt om den pånittede roset.
Foto: Nationalmuseet.

er næsten slidt væk. Det ledte mig til den konklusion, at den sidste rune ikke skulle læses som en fejlskreven **R**-rune, men i stedet skulle læses som en **w**-rune \mathfrak{P} , hvor den øverste bistav er slidt væk. Selvfølgelig leder sådan en ny læsning til en ny tolkning af indskriften. Hvor man tidligere har translittereret og oversat indskriften **ek unwod(R)** 'Jeg, UnwodR', har jeg translittereret og oversat med **ek unwod (w)** 'Jeg, Unwod, gjorde', hvilket jeg har tolket som en håndværker-indskrift (Imer forthcoming).¹ Samme læsning argumenterede Carl Marstrander i øvrigt for allerede i 1952, men hans læsning vandt mærkeligt nok aldrig indpas (Marstrander 1952:110).

Fig. 2. Nærfoto af armbrøstfiblen fra Gårdlösa, hvor man kan se, hvor slidt nåleskeden er især over de sidste to runer ved spidsen af nålen. Foto: forfatteren.

Pinden fra Qorlortup Itinnera (Fig. 3) er et godt eksempel på, hvordan ødelæggelsen af en genstand kan have betydning for læsningen af indskriften. Pinden er blevet kløvet, så at runerne på toppen af

den ene side (side A) mangler, mens den anden side (side B) er bedre bevaret, hvor kun toppen af runerne i den sidste sekvens mangler.

Fig. 3. Amuletten fra Qorlortup Itinnera, hvor man på side B kan se, at toppen af runerne mangler i den sidste sekvens efter skilletegnet. Foto: forfatteren.

Runerne i denne sekvens er tidligere blevet læst **siesi(t)**, fordi man ikke har taget hensyn til genstandens fragmenteringsgrad (Stoklund 1994:9). Runefølgen **siesi(t)** giver ingen sproglig mening. Jeg er enig i, at bistaven på den rune, som man tidligere har læst som en **i**-rune, ser lidt svag ud, men når man tager i betragtning, at toppen af runerne mangler, kan den sagtens have været længere. Den anden **i**-rune er ikke ristet i fuld længde, og den sidste rune ville jeg bestemt læse som en **a**-rune, netop fordi toppen af runerne mangler. Det fører til en anden translitteration **skes(s)a**, hvor den sidste **s**-rune må tolkes som værende usikker, idet stingningen i bunden af runen mangler. Denne nye læsning fører igen til en ny tolkning af indskriften. Teksten på pinden er en

stærkt forkortet latinsk tekst, hvor ordene *ora pro* 'bed for' kan udskilles. Runefølgen **skes(s)a** kan ikke genkendes som et latinsk ord, men derimod som et norrønt ord *skessa*, som betyder 'troidkvinde' eller 'jættekælling'. Teksten er altså en blanding af norrønt og latin, hvilket også ses på andre grønlandske indskrifter, bl.a. på et af korsene fra Herjolfsnes. Skilletegnene i indskriften fra Qorlortup Itinnera består af to lodrette streger, men foran ordet *skessa* ses et skilletegn bestående af fire korte lodrette streger, hvilket formentlig indikerer, at det sidste ord skal læses adskilt fra resten. Jeg tror, genstanden skal sammenlignes med andre rune-amuletter, hvis funktion er at uddrive sygdom fra en person – f.eks. Sigtuna-amuletterne (Gustavson 2010) – hvor sygdommen er navngivet for at lokke

dem frem og binde den fast, så den kan uddrives. I andre amuletter kaldes sygdommen f.eks. *purs* 'jætte', men i dette tilfælde har vi altså den kvindelige modpart *skessa*.

Tolkningens kontekster

Når læsningen af en indskrift er foretaget, kan tolkningsprocessen begynde, og her bliver forskningen for alvor kalejdoskopisk. Düwel (2001:16f.) har på fornem vis opført de kontekster, som er vigtige for tolkningen, nemlig dateringen, indskriftens placering, genstandens funktion samt genstandens relation til dens omgivelser i form af fundgruppe (enkeltfund, gravfund etc.) og proveniens. Selve kernen af tolkningen udgøres af indskriftens tekstuelle indhold. Til Düwels liste kunne man tilføje nogle vigtige kontekster, nemlig samtidige analogier i form af lignende fund og andre former for indskrifter, f.eks. latinske indskrifter. Efter min mening overser man alt for tit latinske indskrifter i overvejelserne om runeindskrifternes tolkning eller i diskussionen om skriftkulturen, f.eks. i forbindelse med brakteat-indskrifterne eller i diskussionen af amulet-traditionen i middelalderen. I de nordiske lande bliver amuletter med runeindskrifter indsamlet og registreret centralt, og i hvert fald i Danmark har runologen på Nationalmuseet pligt til at tyde indskriften og give lokal-museet eller den private finder besked om tolkningen. Indsendes der derimod en amulet med minuskelskrift (små latinske bogstaver), bliver den måske registreret – men ikke tydet. Den rent administrative ansvarsfordeling hjælper således ikke forskningen på vej i den rigtige retning, men det er en helt anden historie.

Man kunne spørge sig selv: Hvad skal vi også bruge alle disse kontekster til? Hvordan kan vi være sikre på, at konteksterne hjælper os til at forstå meningen med en indskrift?

Når man arbejder med tolkningen af indskrifter og skriftkultur i det hele taget, må man placere disse kontekster i en tolkningsramme inden for det forhistoriske (eller historiske) samfund, hvori indskrifterne blev forfattet og anvendt. Skriften var en integreret del af samfundet og må derfor analyseres som en integreret del af det. Ellers ender vi med ukorrekte eller løsevne tolkninger og i værste fald

en misforståelse af, hvad runeskrift overhovedet var.

Et eksempel på hvordan tekst-misforståelser kan foregå i nutiden er fig. 4. Billedet er taget på en privat ferie i USA, og jeg forstod ikke hvad myndighederne prøvede at fortælle mig, før jeg så billedet i dets kontekst (Fig. 5) på en lygtepæl ved siden af en vej, hvor man også ser en gående, stiliseret person. Dette billede står som et godt eksempel på, hvordan man ikke forstår en indskrift, med mindre man kender til det samfund, indskriften er en del af.

Fig. 4. Et eksempel på en tekst, man ikke forstår uden konteksten. Foto: forfatteren.

Fig. 5. Pedestrian's crossing. Foto: forfatteren.

I nogle tilfælde er tolkningen af en indskrift dog ganske let, fordi selve indskriftens tekstuelle indhold giver os svaret. Det er tilfældet med nogle af de middelalderlige blyamuletter, f.eks. Kävlinge, som bærer en lang indskrift med kristent-religiøst indhold. Teksten består af en latinsk bøn og dernæst

ønsket om, at genstanden skal beskytte en bestemt gård og alle dens beboere fra alt ondt.²

I langt de fleste tilfælde er det dog de eksterne kontekster, som er vigtige for tolkningen af indskrifterne. Et eksempel fra runestenenes verden er Bække 2, som bærer en indskrift, der er letlæst (Fig. 6). Runerne står klare og tydelige i stenens granit, og der er ingen skader, der generer læsningen. Men runeristeren har gjort brug af en masse forkortelser, som vanskeliggør tolkningen. I Danmarks Runeindskrifter blev indskriften oversat med 'Revne og Tobbe gjorde disse kumler efter Vibrog, deres moder' (Jacobsen og Moltke 1942:56). Det virker mærkeligt, at indskriften ikke blev sammenlignet med de to andre runesten i nærområdet, Bække 1 og Læborg, som omtaler Ravnunge-Tue, og det var først hen mod årtusindskiftet, at en anden tolkning blev foreslået (Lerche Nielsen 1993:55, note 1; Sawyer 2000:163, note 19). Tolkningen af Bække 2 viser os, hvor vigtigt det er at sammenligne med samtidige lignende fund.

Fig. 6. Bække 2 med indskriften **hribnā:ktubi : kri ukub psi | aft : uibruk mpu sin** 'Ravnunge-Tue gjorde disse kumler efter Vibrog, sin moder.' Foto: Nationalmuseet.

I nogle tilfælde er det de eksterne kontekster eller sammenligningen med andre genstande, der hjælper os til at erkende en indskrift som værende en indskrift, f.eks. hvis indskriften er fuld af forkortelser osv. Nogle af de grønlandske runeindskrifter er ikke tidligere inkorporeret i runologisk sammenhæng. Det drejer sig f.eks. om nogle af vævevægtene som blev fundet under udgravningerne i 1920'erne. I Garðar-publikationen fra 1929, blev disse genstande ikke beskrevet sammen med de andre runegenstande, men blot nævnt som bomærker sammen med kors og forskelligt ornamentik (Nørlund 1929:158ff.). Da Garðar blev publiceret, var indskrifterne fra Bryggen i Bergen endnu ikke opdaget, og man mente, at runeskriften næsten var uddød i 1300-tallet. Senere er det blevet klart, at indskrifterne fra Bryggen udgør noget af det bedste sammenligningsmateriale til de grønlandske indskrifter.

Ved at arbejde med nogle af de kristne indskrifter fra Grønland begyndte jeg at spekulere på, om nogle af de såkaldte bomærker kunne være upåagtede kristne indskrifter. I materialet lå nemlig nogle indskrifter på vævevægte fra Garðar, som bestod af binderuner og kors.³ En af dem bestod af et langt kors bundet sammen med en **a**- og en **u**-rune på den ene side af vævevægten og en stor **m**-rune på den anden. Dette mener jeg kan tolkes som en stærkt forkortet Ave Maria-indskrift.

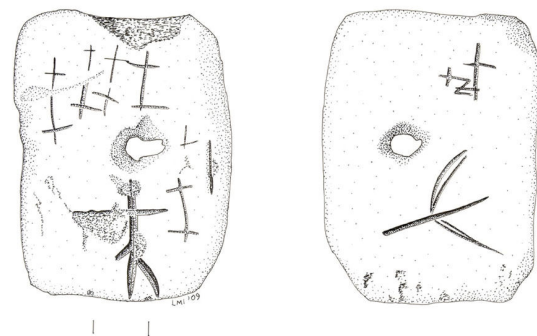

Fig. 7. Vævevægt fra Garðar med en stærkt forkortet Ave Maria-indskrift. Tegning: forfatteren.

En kontekstuel tilgang til runeforskningen – eller til udforskningen af skrift i det hele taget – kan altså forsyne forskningsområdet med flere indskrifter; indskrifter som tidligere er blevet opfattet som kradserier eller bomærker. Nogle ville måske sige,

at antallet af indskrifter ikke er forøget så meget, at det vil have nogen betydning for forskningen, men det kommer an på, hvilken problemstilling man står med. Hvis man arbejder med sproglige udviklinger inden for et bestemt område, så er indskrifter med stærke forkortelser ikke interessante, for så er man nødt til at indskrænke sig til at arbejde med tekstuelte lange og præcist skrevne indskrifter. Men hvis man vil undersøge skriftbrugen i et samfund, så er det vigtigt at inkludere så mange former for skrift som muligt. Når man arbejder med fortiden, vil der naturligvis altid være 'missing links' eller manglende brikker i puslespillet, og derfor er det vigtigt ikke at

se bort fra materiale, som ligger lige for, og som burde indgå som en naturlig del af korpus.

Et runologisk arbejde er mere end blot at tyde de enkelte skriftegn og sætte dem ind i en sproglig sammenhæng. Den rent metodiske fremgangsmåde er afhængig af forskellige ydre faktorer, og når spørgsmålet "Hva' står der?" falder, vil spørgeren i lige så høj grad vide, hvorfor det står der, og hvad man ellers kender af parallelmateriale. Svaret bliver til i et kalejdoskopisk studie af indskriften og genstanden i skøn forening – næsten som at se fortiden gennem briller.

Noter

1. Parentes angiver usikkert læst rune.
2. Indskriften kan læses i sin fulde længde på <http://runer.ku.dk>. Søg på "Kävlinge".
3. En binderune er, når flere runer deler samme hovedstav.

Litteratur

Düwel, K. 2001
Runenkunde. 3. Auflage. Göttingen.

Gustavson, H. 2010
Sårfeberbenet från Sigtuna.
situne dei. Årsskrift för Sigtunaforskning 2010.
In honorem Sten Tesch, pp. 61-76.

Imer, L. M. forthcoming
Maturus fecit – Unwod made.
Lund Archaeological Report.

Jacobsen, L. 1930
Runelæsning og runetolkning.
Acta Philologica Scandinavica. Tidsskrift for nordisk sprogforskning 1930, pp. 127-189.

Jacobsen, L. og E. Moltke 1942
Danmarks Runeindskrifter. Tekst. København.

Krause, W. og H. Jankuhn 1966
Die Runeninschriften im älteren Futhark.
Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse. Dritte Folge, Nr. 65. Göttingen.

Lerche Nielsen, M. B. 1993
Svensk og norsk indflydelse i vikingetidens danske runeindskrifter. Upubliceret speciale fra Københavns Universitet.

Marstrander, C. 1952
De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet. Skrift og språk i folkevandringstiden.
I. *Danske og svenske innskrifter. Særtryk af Viking* 1952. Oslo.

Moltke, E. 1985
Runes and their Origin. Denmark and Elsewhere. København.

Nørlund, P. 1929
Norse ruins at Gardar. The episcopal seat of Mediaeval Greenland. Meddelelser om Grønland 76. København.

Sawyer, B. 2000
The Viking-Age Rune-stones. Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia. Oxford.

Stoklund, M. 1994
Nyfund fra Grønland 1993.
Nytt om runer nr. 9, pp. 9-12.

Stoklund, M. 1995
Die Runen der römischen Kaiserzeit.
I: Lund Hansen, U. et al., *Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen*, pp. 317-346. København.

Williams, H. 2010
Read What's There: Interpreting Runestone Inscriptions.
Futhark vol. 1, pp. 27-39.